

**KICHIK MAKTAB YOSHI O'QUVCHILARINI IJODIY TAFAKKURINI
RIVOJLANTIRISH SHART-SHAROITLARI****Mo'ydinova Shoxsanam Doniyorbek qizi***Andijon davlat Pedagogika instituti**Pedagogika-psixologiya kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning psixologik-pedagogik tekshirish, ushbu muxitga moslashtirish va qo'llab quvvatlash o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish va aqliy salohiyatini oshirishni muxim tamoyilaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Ilk yoshdagi bolani psixologik-pedagogik tekshirishning asosiy maqsadi: bolaning ruxiy rivojlanish darajasini aniqlash, psixik funktsiyalarining shakllanish xususiyatlarini urganish, ruhiy rivojlanishidagi buzilishlar (nuqsonlar) xarakteri va darajasini aniqlashdir.

Аннотация: Психолого-педагогическое обследование младших школьников, адаптация и поддержка в этой среде является одним из важных принципов развития мышления и интеллектуального потенциала учащихся. Основной целью психолого-педагогического обследования ребенка первого года жизни является определение уровня психического развития ребенка, изучение особенностей сформированности психических функций, определение характера и степени выраженности нарушений (дефектов) психической деятельности.

Abstract: Psychological and pedagogical examination of primary school students, adaptation and support to this environment is one of the important principles of developing students' thinking and intellectual capacity. The main purpose of psychological and pedagogical examination of the first-year child is to determine the level of mental development of the child, to study the characteristics of the formation of mental functions, to determine the nature and extent of disorders (defects) in mental development.

Kalit so'zlar: tafakkur, boshlang'ich sinf o'quvchilari, talim jarayoni, mashg'ulot jarayoni, predmetlar.

Ключевые слова: мышление, младшие школьники, учебный процесс, учебный процесс, предметы.

Keywords: thinking, elementary school students, learning process, learning process, subjects.

KIRISH

O'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirish muammolari bo'yicha ham do'stlik mamlakatlarida bir qancha tadqiqot ishlari bajarilgan. P.A.Bachelor, L.M.Vekker, R.Nemov, A.Luriya, L.Vygotskiy, S.Rubinshteyn, V.SHadrikov, L.Venger, V.Aseev, K.Abul'xanskaya-Slavskaya, D.Lyusin, Ye.Xlystova, Ye.Plyin, B.Anan'ev, Ye.Stepanova, B.Velichkovskiy lar tafakkurning kognitiv omillar bilan

bog'liqligini, ijodiylik – insoning tafakkur faoliyatining muayyan shakli sifatida o'rganib, uning o'ziga xos psixologik jihatlarini ochib berilganlar.

O'zbekistonda o'rta va umumta'lim maktablari va oila tizimlarida o'quvchilar ijodiy tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish borasida tadqiqot olib brogan psixolog olimlar E.G'.G'oziev, B.Shoumarov, V.M.Karimova, R.I.Sunnatova, B.R.Qodirov, N.S.Safoevlarning rahbarligida olib borilgan ilmiy izlanishlarda munosabatning ijtimoiy-psixologik kategoriya sifatidagi talqinlariga ma'lum darajada e'tibor qaratilgan.

Ijodiy tafakkurini rivojlantirish muammosi jadal o'rganilayotgan va tez-tez muhokama qilinadigan mavzular qatoriga kiradi. Rivojlanish muammolarini professional ravishda hal qilishga qaratilgan davlat instituti sifatida quyidagi masalalar jamiyat uchun, xususan, ta'lim uchun muhim ahamiyatga ega:

- ijodiy tafakkur darajasi genotipga qarab belgilanadi;
- atrof muhit omillari ta'siri ostida ijodiy tafakkur qay darajada rivojlantirilishi kerak;
- kreativlikning yosh dinamikasi nima;
- ijodiy tafakkur rivojlanishining individual xususiyatlari mavjudmi va ularning tipologiyasi nima;
- ekologik omillarning qaysi biri kreativlikni rivojlantirish nuqtai nazaridan eng samarali hisoblanadi;
- o'rganish kreativ rivojlanishga qanday ta'sir qiladi.

Ijodiy tafakkur shaxsning hayoti davomida davom etadigan jarayon sifatida tushuniladi. Albatta, bu biologik va ijtimoiy-madaniy determinantlarning hosilasidir, psixikada izchil, progressiv, qaytarib bo'lmaydigan miqdoriy va sifatiy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Bunday holda, albatta, regressiya daqiqalari ham mavjud.

Genotipning ijodiy tafakkur rivojlanishiga ta'siri muammosi ko'plab psixogenetik tadqiqotlarda maxsus o'rganilgan mustaqil ishdir (S. D. Biryukov, E. L. Grigorenko, B. I. Kochubei, R. Nikols va boshqalar). Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, divergent fikrlashning rivojlanish darajasidagi individual farqlarni aniqlashda genotipning hissasi nisbatan kichikdir. R.Nicholsning fikriga ko'ra, divergent fikrlash diagnostikasi bo'yicha 10 ta egiz tadqiqot natijalarini sarhisob qilganda, monozigotik egizaklar o'rtasidagi o'rtacha korrelyatsiya 0,61 ni, dizigotik egizaklar o'rtasida esa 0,50 ni tashkil qiladi. Ularning tadqiqotlarida S. D. Biryukov, V. N. Drujinin, E. L. Grigorenko, B. I. Kochubei va boshqalar shunga o'xshash natijalarga erishdilar. SHunday qilib, kreativlikdagi individual farqlarni yuqori darajada meros qilib olish haqidagi gipoteza to'g'ri emasligi tasdiqlandi.

Atrof-muhit omillari guruhida tadqiqotchilar an'anaviy ravishda ijtimoiy mikro muhitga katta e'tibor berishdi. Avvalo, oilaviy munosabatlarning ta'siri. E.

G. Alievaning ta'kidlashicha, ko'pchilik mutaxassislar oilaviy munosabatlarni tahlil qilishda quyidagi parametrlarni aniqlaydilar:

1. Ota-onalar, shuningdek ota-onalar va bolalar o'rtasidagi uyg'un va uyg'un bo'lmagan munosabatlar.
2. Ota-onaning kreativ va kreativ bo'lmagan shaxsiy rol modeli va identifikatsiya predmeti sifatida.
3. Oila a'zolarining intellektual manfaatlarining umumiyligi yoki yo'qligi.
4. Ota-onalarning bolaga bo'lgan munosabatlari: yutuq yoki mustaqillikni kutish 19.

Olingan ma'lumotlar ko'pincha qarama-qarshi bo'lib chiqdi. Masalan, V.N.Druzhininning ta'kidlashicha, agar oilada xatti-harakatlarni tartibga solishda barcha bolalarga bir xil talablar qo'yilsa, oila a'zolari o'rtasida uyg'un munosabatlar mavjud bo'lsa, bu bolalarda kreativlikning past darajasiga olib keladi. D. Manfild, R. Albert, M. Runko oiladagi uyg'un bo'lmagan, hissiy munosabatlar, psixotik ota-onalar va bolalarning yuqori ijodiy tafakkuro'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni topdilar. R. Sternberg, aksincha, kreativlikni rivojlantirish uchun uyg'un munosabatlar zarurligini ko'rsatadi.

SHu munosabat bilan, V.N. Druzhinin, ruxsat etilgan xatti-harakatlarning keng doirasi (shu jumladan hissiy), kamroq aniq talablar qat'iy ijtimoiy stereotiplarning erta shakllanishiga hissa qo'shmaydi va kreativlikni rivojlantirishga yordam beradi, deb taxmin qiladi. SHunday qilib, kreativ odam psixologik jihatdan beqaror bo'lib ko'rinadi. Itoatkorlik orqali muvaffaqiyatga bo'lgan talablar mustaqillik va natijada kreativlikka hissa qo'shmaydi.

Ushbu dalillar va mulohazalar, taniqli ijodkorlarning tarjimai hollarini tahlil qilish natijalari, ularni tajriba asosida olingan ma'lumotlar bilan to'ldiradi. K. Berri fan va adabiyotda Nobel mukofoti sovrindorlarining oilaviy tarbiyasining xususiyatlarini qiyosiy o'rganishni olib bordi. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, deyarli barcha laureatlar ziyolilar va ishbilarmonlarning oilalaridan kelib chiqqan, ular orasida jamiyatning quyi qatlamlari vakillari deyarli yo'q. Ularning aksariyati yirik shaharlarda (poytaxtlar va megapolislarda) tug'ilib o'sgan. Biz ko'rib chiqqan nuqtai nazarga ko'ra, laureat olimlarining oilalaridagi vaziyat laureat yozuvchilarining oilalariga qaraganda barqaror bo'lganligi ayniqsa qiziq.

Laureatlar, olimlar o'z intervyularida ular baxtli bolalikni boshdan kechirganliklarini ta'kidladilar, ular erta ilmiy martaba boshladilar, qoida tariqasida sezilarli uzilishsiz davom etdilar. Ammo tarix boshqa misollarni biladi, bolalik va o'smirlilik davrida fanda katta yutuqlarga erishgan odamlarning

19 Акимова М.К. Способности и одаренность: учеб. пособие. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – С. 376.

katta qismi ko'plab yo'qotish va zarbalarni boshdan kechirgan (I. Kepler, I. Nyuton, M. Faraday, D.I. Mendeleev va boshqalar). Ehtimol, bu qoidadan istisno sifatida baholanishi kerak, chunki bugungi kunda ko'plab taniqli olimlar uchun, K. Berrining izlanishlari shuni ko'rsatadiki, bu xaraktersizdir. Aksincha, Nobel mukofoti sovrindorlari yozuvchilarining hayotidagi fojiali voqealar odatiy holdir. Laureat yozuvchilari orasida K. Berri bolaligida ota-onasidan birini yo'qotgan yoki oila buzilishidan omon qolganlarning 30% gacha bo'lgan. V.N. Drujinin bu mavzuda shunday yozadi: "Ehtimol, bolaligida yaqinlaridan ayrilish bilan bog'liq jarohat davolamaydigan yara bo'lib, u shaxsiy dramasi orqali yozuvchini so'zda insonning mavjudligi dramasi ochib beradi".

SHunday qilib, oilalarda barqaror va osoyishta muhit ko'pincha ilmiy sohada o'zini namoyon qiladigan isteododlarni rivojlantirishga yordam beradi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Hodisalarning bunday rivojlanishi amaliy sohada (siyosat, menejment, tadbirkorlik, harbiy ishlar va boshqalar) kreativlikni namoyish etadiganlar uchun juda mos keladi. Amaliy qobiliyat haqida qiziq ma'lumotlar etologlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda olingan (J. Palmer, U. Makkon, D. Kerbi, T. Tornberg). Ular bolaligidagi katta ota-ona qaramog'ida bo'lgan odamlar, balog'at yoshidagi jamiyatdagi yuqori mavqega moslashganliklaridan guvohlik berishadi. Ular ko'proq xushmuomala, mas'uliyatli, o'zini tuta bilish qobiliyati va past impulsivligi bilan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, ularning ijtimoiy intellekt darajasi yuqori. Bundan farqli o'laroq, bolalik parvarishsiz va oilaviy mojarolarga to'lib-toshgan, past mavqega ega bo'lgan odamlarni tug'diradi. Bunday odamlar kamtarinlik, mas'uliyatsizlik, o'zini tuta bilmaslik bilan ajralib turadi (J. Palmer, W. Makkone, D. Kerbi, T. Tornberg). SHu munosabat bilan K. Berri tomonidan yozuvchilarning Nobel mukofotlari tarjimai holini o'rganayotganda olingan ma'lumotlar ular uchun eng qulay bo'lgan mikro muhit, oiladagi tartibsizliklar va xafagarchiliklarni boshdan kechirayotgani to'g'risida alohida ahamiyatga ega.

Oilaviy muhitning o'ziga xos xususiyatlari bilan bir qatorda, ijodiy tafakkur rivojlanishidagi muhim omillar qatorida, ko'pgina tadqiqotchilar bolaning bevosita muhitida "kreativ xatti-harakatlar modeli" mavjudligini ta'kidlashadi. Ijodiy tafakkurqobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus tashkil etilgan tadbirlar, barqaror yoki beqaror mikro yoki makro atrof-muhit juda muhim emas, lekin bola bilan o'zini tanishtirishi mumkin bo'lgan kattalar uchun kreativ shaxs kerak. To'g'ri, kim bunday model bo'lishi mumkin degan savolga javob izlash bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. V.N. Drujinin, bu ota-onadan biri bo'lolmasligi, ijodiy tafakkur xususiyatlariga ega "mukammal qahramon" bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Ehtimol, bu muammoni "Madaniy tasvirlash" o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha empirik tadqiqotlar prizmasidan ko'rib chiqish kerak.

Ijodiy tafakkur asosan atrof-muhit ta'siridan kelib chiqqanligi sababli, madaniy an'analar, siyosiy tizim, etnik-madaniy ustunliklar va boshqalar kabi makroiqtisodiy omillarning ta'siri masalasi alohida qiziqish uyg'otadi. Eksperimentatorning fundamental nazoratsizligi tufayli makroiqtisodiy omillar kamdan-kam hollarda maxsus tadqiqotlar mavzusiga aylandi. Biroq, bir qator tadqiqotchilar o'zlarining empirik tadqiqotlariga tayanib, ijtimoiy va siyosiy jihatdan beqaror muhit kreativlikni rivojlantirish uchun eng qulay ekanligini ta'kidlamodalar (D. Simonton). Oilaviy muhit, bir tomondan, bolaga e'tibor qaratilsa, boshqa tomondan, turli xil nomuvofiq talablar qo'yilsa, xatti-harakatlar ustidan tashqi nazorat kam bo'lsa, unda kreativ fikrlovchi oila a'zolari bor va stereotip bo'lmagan xatti-harakatlar rag'batlantiriladi, bu bolalarda kreativlikni rivojlanishiga olib keladi.

XULOSA

Biz ko'rib chiqqan o'qituvchilarning ishlari shuni aniq ko'rsatadiki, nostandart muammolarni hal qilish jarayonida kichik yoshdagi o'quvchilar nafaqat o'z qobiliyatlarini ishlab chiqishlari, balki ijodiy fikrlashning ma'lum xususiyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijodiy fikrlashini rivojlantirishning xususiyatlarini shakllantirishning psixologik jihatlarini tadqiq qilish muammosini maxsus o'rganishga bag'ishlangan metodikalar, majmuasining qo'llanilishi tadqiqotning amaliy-tatbiqiy vazifalarini kengroq ko'lamda ochib berish imkonini yaratdi.

Ilmiy adabiyotlar va empirik izlanishlar asosida tadqiqotning keyingi bosqichlariga olib chiqilgan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda kreativlik xususiyatlarini shakllantirishning psixologik jihatlarini har biri o'ziga xos dinamika va natijasiga ega ekanligi hamda bu kreativlik xususiyatlarining shakllanishiga xizmat qilishi bilan alohida uslubni tashkil etishi qayd etildi.

Motivatsiya, intellektual va mantiqiy qobiliyat, tahlil qilish, xulosa chiqarish, intellektual-evristik, tasavvur qilish qobiliyati, vazifaning tarkibiy qismlari o'rtasida yangi aloqalarni o'rnatish, qarama-qarshilik va muammolarni ko'rish, bilim, ko'nikmalarni yangi vaziyatga o'tkazish qobiliyati, tanqidiy fikrlash, estetik fazilatlar, kommunikativ qobiliyat kabilar kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning kreativlik hususiyatlarining asosiy va ustuvor ko'rsatkichlari ekanligi ko'rsatdi.

O'tkazilgan eksperimental ishlar shuni ko'rsatdiki, diagnostika bosqichida eksperimental sinf o'quvchilari asosan ijodiy tafakkur rivojlanishining o'rtacha va past darajada ekanligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davaletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiyasi. - Toshkent 1998.
2. Psixologiya. Qisqacha izohli lug'at .Toshkent, 1998.
3. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum. T.1991.
4. Umumiy psixologiya.P.I.Ivanov.
5. Psixologiyadan ma'ruzalar matni. Toshkent.1999y
6. Umumiy psixologiya M.V.Voxidov. Toshkent 1992 yil.
7. Umumiy psixologiya A.V.Petrovskiy. Moskva 1976 y